

T. KAPPELHOF, 'Vught in de middeleeuwen (900-1300). Het raadsel van de twee kerken', in: J. van den Eijnde (red.), *Vught vanouds*. Vughtse Historische Reeks [2] ([Vught 1995]) 7-32.

J. LUTTEN, 'De patroons van het Oirschotse kapittel', *Campinia* 25 (1995) 116-139.

J. LUTTEN, 'De Oirschotse kapitteldekens', *Campinia* 25 (1995) 163-182.

B.R. DE MELKER en M.B. DE ROEVER (ed.), *Van polder tot polis. Opstellen over stads geschiedenis, diplomatiek, diplomatie en economische geschiedenis*, verschenen als *Jaarboek Amstelodamum* 87 (1995). 272 pp.

Liber amicorum voor de Amsterdamse archivaris en mediëvist Van der Laan. Bevat de volgende artikelen op het aandachtsgebied van de contactgroep: F. KOORN, 'De stichting van het Maastrichtse tertiariëscenonvent Calvariënberg'; B.R. DE MELKER, 'De vroegste testamentaire praktijk in Amsterdam'; E.J. HARENBERG, 'Een mislukte Bethlehense vervalsing van kort vóór 1325'; R. BESSEM, 'Een laat-middeleeuws falsum in het cartularium van het Karthuizerklooster bij Amsterdam'.

J.A. MOL (red.), *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden: Fryske Akademy en Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, 1994). 294 pp., ISBN 90-6171-779-5.

A.B. MULLER-BAKKER (ed.), *Sanctity and Motherhood. Essays on Holy Mothers in the Middle Ages*. Garland Medieval Casebooks vol. 14. Garland Reference Library of the Humanities vol. 1767 (New York en Londen: Garland Publishing, 1995). 360 pp., ISBN 0-8153-1425-6, \$ 50.

M. VAN VLERDEN, *Willibrord en het begin van Nederland* [Tentoonstellingscatalogus Catharijneconvent]. Clavis Kunsthistorische monografieën 15 (Utrecht: Clavis Stichting Publicaties Middelieuwse Kunst en Museum Catharijneconvent, 1995). 141 pp., ISBN 90-75616-01-5, f 39,50.

J. ZUIJSTRA, 'Corpus van de in Friesland gevonden middeleeuwse zegelstempels', *De Vrije Fries* 75 (1995) 37-60.

Nieuwsbrief Signum
7/14 (1995)

RECENSIES

Geestelijke ridderorden in Europa

Alan Forey, *The Military Orders. From the twelfth to the early fourteenth centuries* (Londen: Macmillan, 1992). 278 pp., ISBN 0-333-46234-3 (hardcover) en 0-333-46235-1 (paperback).

Hoewel het niet de bedoeling van dit tijdschrift kan zijn om alle literatuur over geestelijke instellingen in heel Europa te signaleren, lijkt het mij nuttig kort aandacht te besteden aan het in 1992 verschenen *The Military Orders* van Alan Forey over de geestelijke ridderorden. Het is een modern, thematisch geïntegreerd overzicht waarin de verschillende orden qua ontstaan, expansie en organisatie met elkaar vergeleken worden. Daar ontbrak het tot dusver aan. De uit 1908 daterende studie die Prutz hieraan wijdde, mag zo zachtjes aan wel als verouderd beschouwd worden, terwijl het uit 1972 stammende *The Monks of War* van Desmond Seward wel pakkend is, maar op verschillende punten onbetrouwbaar.

Nu is Alan Forey niet de eerste de beste. Hij heeft naam gemaakt met studies over de activiteiten van de tempeliers op het Iberische schiereiland en de reïteringsproblematiek van de ridderorden in het algemeen. Hij blijft goed op de hoogte van de vele publicaties die de laatste decennia over de afzonderlijke orden zijn verschenen. Forey's doel is overigens meer dan alleen het bieden van een samenvatting. Door een systematische vergelijking van de verschillende orden wil hij het fenomeen ridderorde op zich verhelderen. Eindpunt vormt het jaar 1312, waarin de orde van de Tempel door paus Clemens V werd opgeheven. Die begrenzing is goed verdedigbaar omdat ze een analyse van de eerste en belangrijkste bestaanscyclus van ontstaan, groei, bloei en neergang toelaat. De meeste ridderorden hebben de crisisstijd na het verlies van het Heilige Land (het laatste kruisvaardersbolwerk Acco viel in 1291) overigens weten te doorstaan. De in de Nederlanden goed vertegenwoordigde Duitse orde bijvoorbeeld heeft in de veertiende eeuw zelfs een nieuwe periode van bloei meegemaakt. Maar de wegen die de verschillende orden na 1300 insloegen liepen toch zo uiteen dat een integrale vergelijking voor die latere periode minder zinvol lijkt.

De geestelijke ridderorde was ondanks haar modellering naar bestaande orden een nieuwe, vroeg twaalfde-eeuwse schepping. Van deze orden week zij af door de combinatie van militaire en religieuze taken, de vooraanstaande rol die leken erin speelden en de centralistische wijze waarop zij bestuurd werd. Vandaar dat Forey eerst, in het hoofdstuk *Foundations and Locations*, het

ontstaan van de tempeliers en vervolgens de omvorming van de charitatieve broederschap van Sint-Jan tot een door ridderbroeders gedomineerde geestelijke ridderorde centraal stelt. De discussies over het hoe, wanneer en waarom worden kort en goed weergegeven. Forey dateert de militarisering van de johanniërs in de jaren dertig van de twaalfde eeuw. Als doorslaggevend ziet hij niet de concurrentie van de tempeliers of de politiek van paus, keizer of koning, maar de noodzaak voor de broederschap om de eigen nederzettingen en goederen in de zwak verdeelde Kruisvaardersstaten zelf te beschermen.

In het derde hoofdstuk komen de militaire aspecten aan bod. Hier is veel winst geboekt ten opzichte van eerdere studies omdat met behulp van de zekere gegevens van de ene orde, de onzekerere van de andere nuchter beoordeeld en geplaatst worden. Als hier iets opvalt, dan is het wel het geringe aantal combattanten dat al die orden - of ze nu in Syrië, Lijfland of Portugal vochten - tot hun beschikking hadden. De Lijflandse orde der Zwaardbroeders omvatte bijvoorbeeld hooguit tachtig man, waarmee ze een weliswaar dunbevolkt maar toch buitengewoon uitgestrekt gebied, groter dan Nederland, moest beheersen. Vandaar ook de nadruk op de verdedigende tactiek, met behulp van soms reusachtige burchten.

In hoofdstuk vier, *Resources and Manpower*, komen de goederenvererving, de beziserexploitatie en de recrutering aan de orde. Daarbij wordt ruïnaandacht geschonken aan de vele nederzettingen die de in Palestina en Oost-Europa opererende orden in het Avondland bezaten. Forey probeert hier de gemeenschappelijke ontwikkeling te benadrukken. Dat is nuttig, maar waar het om de begunstiging gaat, worden zijn conclusies soms te globaal. Zo zou in de late dertiende eeuw in het Westen niet veel bezit meer aan de bestaande complexen toegevoegd zijn (120-121). Voor de johanniërs en tempeliers in Italië, Spanje en Frankrijk beneden de Loire gaat dat zeker op; die hadden de gunst van het publiek al lang verloren. Maar in de Nederlanden en andere delen van het Duitse Rijk kwam de begunstiging van diezelfde johanniërs en de Duitse orde pas ná 1250 goed op gang. Het is wellicht ook niet mogelijk om in een zo'n wijd gebied omspannend werk alle regionale nuances aan te houden.

Helder is ook het vijfde hoofdstuk *Structures and Regulations*, waarin het centralistische bestuursstelsel onttrafeld wordt. Forey benadrukt terecht dat de gezagsuitoefening door de (groot)meesters en de (land)commandeurs of ballijns, die het op een lager niveau voor het zeggen hadden, niet absoluut was. Voor iedere belangrijke beslissing die zij namen, hadden zij advies en toestemming van een college van al dan niet in bepaalde ambtsfuncties ervaren broeders nodig. Een belangrijke observatie is ook dat de grote riddersorden nooit moeite hadden hun geleerden aan te vullen, ook niet na desastreuze nederlagen. De groeiende kritiek sinds de tweede helft van de dertiende

eeuw, het verwijt aan de orden van trots, rijkdom en begeerte en hun orderlijke rivaliteit deden daar niets aan af.

Die kritiek komt in het laatste hoofdstuk, *Criticism and Change*, trouwens uitvoerig aan bod, waarbij tevens de gewijzigde politieke situatie in Palestina, Spanje en het Balticum in ogenschouw wordt genomen. Nuchter is Forey over het proces dat leidde tot de ondergang van de tempeliers. Dat financieel gewin het hoofdmotief van de Franse koning geweest zou zijn, acht hij niet waarschijnlijk; het moet niet uitgesloten worden geacht dat de religieus bezeten Philips IV werkelijk geloofde in de onzinnige beschuldigingen waarmee zijn ambtenaren de tempeliers voor de inquisitie sleepten.

Al met al is het een handzaam en redelijk vlot geschreven overzicht, waarin ook interessante vragen gesteld worden die het onderzoek verder richting kunnen geven. De berekenende en geactualiseerde bibliografie waarmee het boek besluit, is nuttig voor een ieder die zich verder op de geschiedenis van deze paradoxale instellingen wil oriënteren.

J.A. Mol

De stichtingsbul van de Leuvense universiteit

E. Van Mingroot, *Sapientie immarcessibilis. A diplomatic and comparative Study of the Bull of Foundation of the University of Louvain (December 9, 1425)*. Mediaevalia Lovaniensia Series I nr 25 (Leuven: Leuven University Press, 1994). viii + 329 pp., ill., ISBN 90-6186-620-0.

Op verzoek van Jan IV van Brabant (1415-1427), het Leuvense Sint-Pieterskapittel en de stad Leuven verleende paus Martinus V (1417-1431) op 9 december 1425 middels de bul *Sapientie immarcessibilis* toestemming om in Leuven een universiteit te stichten. Amper twee maanden na zijn vertrek uit Leuven in oktober 1425 ontving Willem Neefs, scholaster van het Sint-Pieterskapittel, wiens opdracht het was om het Leuvense verzoek in Rome krachtig te ondersteunen, al de fel begeerde stichtingsbul. De paus stemde er mee in te Leuven vier faculteiten op te richten en verleende vervolgens aan het *studium generale* en de leden van de universiteitsgemeenschap een hele reeks privileges, waaronder het onderwijs in verschillende vakken, het uitrekenen van universitaire diploma's etcetera. Niet de bisschop van Luik, maar de genoemde Willem Neefs moest worden aangesteld als rector van de nieuwe universiteit, zo bepaalde de paus verder. Nadat Jan IV op 18 augustus 1426 de definitieve oprichting en opening van de Alma Mater had afgekondigd, nam de stad Leuven in 1426 de algehele universitaire organisatie over. De oude